

ĘKOLOGIA W EDUKACJI RELIGIJNEJ Z PERSPEKTYWY RELIGIOZNAWCZEJ

Wstęp

Postępująca degradacja naturalnego środowiska, stanowiącego jedyne miejsce ludzkiej egzystencji, wymaga od człowieka podjęcia szeregu natychmiastowych i niezwłocznych działań w celu jego ochrony¹. Popularnym postulatem stały się hasła takie jak: ekologia, zachowania proekologiczne, wrażliwość na degradację przyrody, ochrona przyrody czy ochrona środowiska². Hasła te współlistnieją z takimi pojęciami jak: aktualny stan środowiska, czynniki degradujące i możliwe środki czy metody zaradcze. Pojawia się również pytanie, czy ekologia jest konieczna, czy istnieją sposoby edukacji ukierunkowanej na zmierzenie się z tym problemem, oraz czy edukacja ekologiczna w ramach edukacji religijnej obecnej w szkołach publicznych może lub powinna mieć swoje uzasadnione lub wręcz konieczne miejsce?

Mówiąc o edukacji, mam na myśli proces, który – według Zbigniewa Kwiecińskiego – zawiera w sobie pojęcie wychowania, czyli pozyskania wiedzy i umiejętności oraz

kształcenia, czyli rozwijania wiedzy i zdolności do przeżywania wyższych emocji moralnych i estetycznych³. Tak rozumianymi obszarami zajmuje się pedagogika ogólna. Pedagogika religii natomiast, z uwagi na włączenie lekcji religii do systemu edukacji szkolnej w wielu krajach na świecie, w tym również w Polsce, „zaczyna się sukcesywnie zajmować nauczaniem i wychowaniem religijnym dzieci i młodzieży, jak również uwarunkowaniami ewangelizacji w perspektywie wyzwań XXI wieku”⁴. Proces rozwoju pedagogiki religii, według Cypriana Rogowskiego⁵, odzwierciedlają jej koncepcje, które mają pierwszorzędne znaczenie zarówno w teorii pedagogiczno-religijnej, jak i w praktyce. Rogowski wymienia tutaj koncepcje: hermeneutyczną, religioznawczo-informacyjną i problemową. Omawiając poszczególne koncepcje oraz charakter dotychczasowej szkolnej nauki religii, autor wskazuje, że: „[...] zadaniem szkolnej nauki religii jest to, by – nie zaniedbując treści oraz problemów

¹ Zob. K. Szczepański, *Raport ONZ na temat stanu środowiska na ziemi*, <https://ios.edu.pl/aktualnosci/raport-onz-na-temat-stanu-srodowiska-na-ziemi>, (dostęp: 23.09.2022).

² Zob. M. Nowicka, *Dlaczego ekologia jest ważna*, <https://mtp.pl/dlaczego-ekologia-jest-wazna>, (dostęp: 23.09.2022).

³ *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. nauk., Z. Kwieciński, B. Śliwerski, t. 1, Warszawa 2003, s. 11–15.

⁴ C. Rogowski, „Pedagogika religii”, w: *Leksykon pedagogiki religii. Podstawy-koncepcje-perspektywy*, red. nauk., C. Rogowski, Warszawa 2007, s. 561.

⁵ Tamże, s. 562.

– wykształcić w katechizowanych zdolność do krytycznej oceny życia oraz umożliwić wolny wybór wartości ewangelicznych i życia według nich”⁶.

Genezy pedagogiki religii oraz definicji pojęć z tego obszaru nie będę przedstawiał. Istnieje wiele opracowań naukowych: *Leksykon pedagogiki religii* (Warszawa 2007)⁷, *Pedagogika religii, podręcznik akademicki* (Toruń 2011) Cypriana Rogowskiego⁸, *Hermeneutyka pedagogiczna, perspektywy pedagogiki religii* (Warszawa 2011) Bogusława Milerskiego⁹, *Pedagogika religii Józefa Tischnera* (Słupsk 2016) autorstwa Szymona Dąbrowskiego¹⁰, czy niedawno wydana *Pedagogika religii* (Kraków 2020) pod redakcją Zbigniewa Marka i Anny Walulik¹¹, gdzie można znaleźć wyczerpujące informacje na temat podstawowych kategorii i problemów omawianej dyscypliny.

Istotne wydaje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie postawione we wstępie, zwłaszcza w kontekście oczekiwań wobec edukacji prowadzonej w ramach lekcji religii w szkołach, mając na uwadze społeczny wkład w jej organizację i finansowanie. Jednocześnie należy podkreślić, że prawo do dyskusji nad rozbieżnością między oczekiwaniami a efektami takiej edukacji wynika z umiejscowienia jej w przestrzeni publicznej. Tym samym edukacja religijna prowadzona w ramach oraz na koszt poszczególnych denominacji nie podlega analizie w ramach niniejszego opracowania.

Prezentacja problemu

O wadze problemu ekologii w edukacji religijnej świadczyć może, między innymi, podjęcie tego ważkiego tematu przez o. Radosława Kramarskiego w jego rozprawie doktorskiej pt. *Zaangażowanie ekologiczne powinnością moralno-społeczną w świetle katolickiej nauki społecznej*¹². Autor pisze w swojej rozprawie:

Obecność Kościoła katolickiego na polu ekologii zaznacza się na kilku poziomach, z których najważniejszy to działalność doktrynalna. Nauczanie to jest oparte na źródłach Objawienia, a więc Pisma Świętego i Tradycji, sięga również do ustaleń chrześcijańskiej filozofii ekologicznej [...]. W świetle tego nauczania człowiek, ze względu na swoją wyjątkową godność, jest wezwany do poszanowania stworzenia wraz z rządzącymi nim prawami¹³.

Dalej autor ukazuje czynne zaangażowanie Kościoła w ruchy ekologiczne, wskazując jednocześnie kierunek niezbędny do manifestowania idei ochrony środowiska w ramach ekologicznej edukacji religijnej:

To zaangażowanie musi mieć konkretny wymiar duszpasterski. Współcześnie nazywa się je duszpasterstwem ekologicznym. Dlatego istotne jest ukazanie ekologii w duszpasterstwie ogólnokościelnym, krajowym, diecezjalnym i parafialnym, przedstawienie kościelnych ruchów i organizacji ekologicznych, a także pokazanie cennego wkładu Kościoła w dzieło edukacji ekologicznej¹⁴.

⁶ Tamże, s. 563.

⁷ *Leksykon pedagogiki religii*, dz. cyt.

⁸ C. Rogowski, *Pedagogika religii, podręcznik akademicki*, Toruń 2011.

⁹ B. Milerski, *Hermeneutyka pedagogiczna, perspektywy pedagogiki religii*, Warszawa 2011.

¹⁰ S. Dąbrowski, *Pedagogika religii Józefa Tischnera*, Słupsk 2016.

¹¹ *Pedagogika religii*, red. nauk., Z. Marek, A. Walulik, Kraków 2020.

¹² R. Kramarski, *Zaangażowanie ekologiczne powinnością moralno-społeczną w świetle katolickiej nauki społecznej*, Kraków 2022.

¹³ Tamże, s. 11.

¹⁴ Tamże, s. 13.

Jak się zdaje, Kramarski postuluje tu konieczną obecność zagadnień ekologii jako tematu edukacji religijnej prowadzonej w ramach lekcji religii w szkołach.

Kościół od początków swego istnienia rozwijał jako podstawową formę kształtowania i pogłębiania moralno-religijnej świadomości ogółu wiernych tzw. „katechezę” albo też „katechizację”, czyli przepowiadanie w toku liturgicznych obrzędów w kościołach, ale także poza kościołami (np. w ramach szkolnej edukacji), prawd wiary i zasad moralności zawartych w powierzonym mu depozycie Słowa Bożego¹⁵.

Pojęcie „katechezy”, która ma na celu przede wszystkim duchową inicjację religijną, odróżnia się od edukacji religijnej, która jest pojęciem szerszym, obejmującym swym zakresem wychowanie religijne analogicznie do edukacji obywatelskiej czy patriotycznej. Tak rozumiana edukacja religijna ma na celu nie tylko przekazanie wiedzy, ale również kształtowanie odpowiednich postaw, w tym postawy proekologicznej dzieci i młodzieży, na podstawie zasad moralnych uznawanych i prezentowanych przez Kościół.

Istnieje wiele naukowych opracowań na temat aktualnego stanu środowiska. Istotne w tym miejscu wydają się dane z V Raportu IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*, czyli Międzyrządowego Zespołu ds. Zmiany Klimatu) dotyczące badań nad zmianami klimatu¹⁶. W raporcie tym czytamy o fizycznych podstawach zmian klimatu, skutkach, podatności i adaptacji do zmiany klimatu oraz

działaniach zmierzających do ograniczania tychże zmian.

Konieczność oddziaływania na postawę człowieka wobec przyrody za pomocą narzędzi edukacyjnych wydaje się dziś sprawą społecznie i naukowo rozstrzygniętą. Jednakże w artykule Adama Kowalaka odnaleźć można analizę realizacji „idei rozwoju zrównoważonego” w szkolnej podstawie programowej, której wyniki nie wydają się już tak oczywiste. Rezultat tej analizy jest zdecydowanie niepokojący, ponieważ wskazuje na braki oraz pominięcia problemów środowiskowych w wielu przedmiotach nauczania, w których z punktu widzenia odpowiedzialności za edukację dzieci i młodzieży należałoby ich oczekiwać¹⁷. Tym bardziej istotne (uprawnione) wydaje się oddziaływanie proekologiczne na młode pokolenie w trakcie edukacji religijnej, która prowadzona jest w szkołach w czasie lekcji religii a finansowana ze środków publicznych.

Zmiany polityczne w Polsce po 1989 roku doprowadziły do podpisania w 1993 roku Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, na mocy którego między innymi wprowadzono do szkół publicznych naukę religii (art. 12 Konkordatu). W ten sposób całe społeczeństwo polskie zobowiązało się do organizowania, utrzymania i prowadzenia nauki religii w szkołach publicznych.

W polskim prawie oświatowym podstawa programowa określa zestaw treści nauczania dla każdego etapu edukacji¹⁸. Całościowa analiza tego dokumentu pod kątem obecności treści proekologicznych nie jest

¹⁵ Tamże, s. 122.

¹⁶ Zob. V Raport IPCC, <https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/v-raport-ipcc-podsumowanie-dla-decydentow-po-polsku-120/>, (dostęp: 23.09.2022).

¹⁷ A. Kowalak, *Realizacja idei rozwoju zrównoważonego w podstawie programowej dla II i III etapu kształcenia*, „Problemy Ekologii” 2009, t. 13, nr 6, s. 313–317.

¹⁸ Zob. *Podstawa programowa*, <https://podstawaprogramowa.pl/>, (dostęp: 23.09.2022).

przedmiotem tego opracowania. Interesuje mnie natomiast, czy i w jakim stopniu edukacja ekologiczna jest obecna w podstawie programowej nauczania religii w szkołach publicznych. Zgodnie z Konkordatem (art. 12 pkt. 2) *Program nauczania religii katolickiej oraz podręczniki opracowuje władza kościelna i podaje je do wiadomości kompetentnej władzy państwowej*. Wydaje się, że zapis ten nie stanowi jedynie prawa (przywileju), lecz nakłada również obowiązek opracowania i wdrażania w ramach lekcji religii treści społecznie oczekiwanych (prospołecznych), które nie ograniczają się do jednej denominacji religijnej. Uzasadnieniem takiego twierdzenia jest nie tylko fakt publicznego finansowania tejże edukacji, ale również kontekst kulturowo-religijny całego polskiego społeczeństwa. Mowa tu o postulatcie edukacji publicznej, która ma obowiązki działania na rzecz budowy społeczeństwa obywatelskiego, demokratycznego, autonomicznego. Jak czytamy w prawie oświatowym:

Oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa; kieruje się zasadami zawartymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także wskazaniemi zawartymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Prawach Dziecka. Nauczanie i wychowanie – respektując chrześcijański system wartości – za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwar-

ciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności¹⁹.

Podstawa programowa nauczania religii w szkołach jest zawarta w dokumencie Konferencji Episkopatu Polski (dokument przyjęty podczas 351 zebrania plenarnego KEP) pt. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*²⁰. Dokument ten zawiera m.in. uwagi na temat zagadnienia fundamentu wartości etycznych, w tym relacji ze środowiskiem naturalnym²¹. W rozwinięciu informacji o tych zagadnieniach już na poziomie przedszkolnym znajdziemy takie treści, jak: „Przyroda jako dar Boga”, czy „Wszyscy są przed Bogiem równi”²². Na poziomie szkoły podstawowej pojawiają się kolejne treści: „dobro otrzymywane od Boga, sposoby czynienia dobra, odróżnianie dobra od zła, wykazywanie wrażliwości na przejawy dobra i zła, uczeń szanuje przyrodę”²³.

Nowelizacja dokumentu została wydana 2018 roku (jako efekt 379 zebrania plenarnego KEP), gdzie, podobnie jak w poprzednim, tematyka proekologiczna została jedynie śladowo zasygnalizowana, co może budzić pewne zdziwienie, biorąc pod uwagę opublikowaną w tamtym czasie encyklikę *Laudato si'* papieża Franciszka (2015). W niej to ochrona i szacunek wobec środowiska

¹⁹ Ustawa z dnia 14.12.2016, *Prawo oświatowe*, Tekst opublikowany przez Kancelarię Sejmu RP, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2020000910/U/D20200910Lj.pdf>, (dostęp: 23.09.2022).

²⁰ *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Konferencja Episkopatu Polski, Kraków 2010.

²¹ Tamże, s. 14.

²² Tamże, s. 19–20.

²³ Tamże, s. 31–39.

naturalnego są podstawowym tematem wypowiedzi zwierzchnika Kościoła. „Ta siostra (nasza matka ziemia, która nas żywi i chowa) protestuje z powodu zła, jakie jej wyrządzamy nieodpowiedzialnym wykorzystywaniem i rabunkową eksploatacją dóbr, które Bóg w niej umieścił”²⁴.

Spotykamy się w dokumentach państwowych (art. 53 ust. 4 Konstytucji RP, art. 12 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993 r. oraz art. 12 Ustawy o systemie oświaty) z terminem „religia”, natomiast w podstawie programowej KEP występuje pojęcie „katecheza”. Istotnym zagadnieniem jest więc pytanie, czy obie kategorie są tożsame, a jeśli okaże się, że nie, to jakie istnieją między nimi różnice i jakie cele przyświecają obu tym formom przekazu wiedzy. Według zapisów w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* „katecheza dzieci i młodzieży po roku 1990 przybrała postać głównie nauczania w szkole”. Jaki jest więc właściwy obraz szkolnej edukacji religijnej? Jest to lekcja religii czy katecheza? Na pytanie to próbuje odpowiedzieć Jacek Gniadek, pisząc:

Podstawową przyczyną nieporozumień jest brak jasnego zdefiniowania katechezy w szkole publicznej i właściwego ustawienia hierarchii wartości dotyczącej trzech podstawowych funkcji katechezy: wtajemniczenia, kształcenia (nauczania) i wychowania. [...] Z tego powodu potrzeba rozgraniczyć nauczanie religii od katechezy i tylko w katechezie skupić się głównie na wtajemniczaniu²⁵.

²⁴ Zob. Encyklika Papieża Franciszka *Laudato si'*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si.html, (dostęp: 23.09.2022).

²⁵ Zob. J. Gniadek, *Lekcja religii czy katecheza*, <https://www.jacekgniadek.com/lekcja-religii-czy-katecheza-2>, (dostęp:

Takie podejście mogłoby umożliwić otwarcie przestrzeni edukacyjnej wolnej od katechizacji, na rzecz edukacji ekologicznej opartej na etyce chrześcijańskiej.

Kolejny problem zauważa prof. Arkadiusz Stempin²⁶, który w wywiadzie udzielonym stacji Tok FM (pt. „Zielona encyklika Franciszka”) pyta: czy wierni posłuchają papieża? Stempin przytacza słowa papieża sformułowane jako oskarżenie,

że powolna śmierć wielu gatunków powoduje, iż „tysiące stworzeń nie może już chwalić Boga”. Głowa Kościoła rozprawia się z teologią, która od stuleci głosi wszem i wobec, że człowiek jest królem stworzenia i ziemię powinien czynić sobie poddaną. [...] Ekologiczna pedagogika idzie w parze z religijną duchowością. [...] Wychowanie ekologiczne papież czyni koniecznym krokiem do zmniejszenia zanieczyszczania środowiska naturalnego. [...] Byłoby zbawcze [wskazuje Stempin – T. O.], gdyby proboszczowie w Polsce porozwieszali cytaty z papieskiej encykliki na parkingach samochodowych, wysypiskach śmieci czy przed wjazdem do lasów leżących w obediencji ich parafii. A jedna lekcja w kursie religii poświęcona byłaby ochronie środowiska – boskiego stworzenia²⁷.

Nie sposób się z tą refleksją nie zgodzić, czego dowodzi Piotr Krajewski, pisząc:

Jest ona (edukacja ekologiczna) ważnym elementem kształtowania osobowości,

23.09.2022).

²⁶ Arkadiusz Stempin (ur. 1964) – polski historyk i politolog, doktor habilitowany, profesor Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie.

²⁷ Zob. A. Stempin, *Zielona encyklika Franciszka*, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103454,18142292,zielona-encyklika-franciszka-pierwsza-w-historii-o-ekologii.html>, (dostęp: 23.09.2022).

stopniowania wartości, motywacji działania. [...] Należy ją traktować jako nieodłączny element integralnego procesu edukacyjnego²⁸. I dalej: W procesie edukacji ekologicznej dopuścić należy również element religijny. Chodzi tu o łączenie sumienia człowieka z najwyższym autorytetem w zakresie podejmowania decyzji i postępowania. Szukając duchowych i teoretycznych uzasadnień dla zaspokojenia takiej potrzeby ludzkiej egzystencji, można odnaleźć je w dziedzinie ekoteologii. Jest ona „połączeniem” chrześcijańskiego wychowania człowieka i świadomości współistnienia w harmonii z przyrodą, prowadzącą do pełniejszej integracji z Bogiem²⁹.

Odwołując się do literatury przedmiotu, autor konkluduje:

Do podstawowych inicjatyw wychodzących naprzeciw nagłym wymagom rozwijania wychowania ekologicznego należy zaliczyć dostosowywanie programów szkolnych do potrzeb i możliwości dziecka na wszystkich poziomach edukacji. [...] W procesy edukacji ekologicznej obok nauczycieli powinni czynnie włączyć się więc katecheci. W swoim nauczaniu powinni opierać się zarówno na prawnych aktach państwowych, jak i na sugestiach społecznej nauki Kościoła³⁰.

Krajewski widzi również pilną potrzebę współdziałania Kościoła ze świeckimi instytucjami, pisząc: „Do obowiązków prawodawcy kościelnego, hierarchów i nauczycieli szkół katolickich należy apelowanie o życie

w poszanowaniu natury i apelowanie o chrześcijańską postawę w tym względzie”³¹. Głos ten uważam za bardzo istotny, ponieważ instytucja Kościoła posiada odpowiednie instrumenty wpływania na kształtowanie postaw młodego pokolenia (uczniów). Zasady etyki chrześcijańskiej, wynikające choćby z treści zawartych w ewangeliach, są bezpośrednim wskazaniem do kształtowania postaw proekologicznych. Istotna w tym miejscu jest również nauka społeczna Kościoła, ujęta w oficjalnych dokumentach papieskich, gdzie bardzo dobrym przykładem jest cytowana powyżej Encyklika papieża Franciszka *Laudato si'* z 2015 roku.

Wydaje się, jak wskazuje praktyka i dokumenty zawierające podstawę programową katechezy szkolnej, że apele dotyczące działań proekologicznych nie spotykają się z odpowiednim zrozumieniem, pozostając na marginesie głównego nurtu edukacji religijnej. Kwestią sporną jest również brak spójnego stanowiska w łonie samego Kościoła katolickiego (zarówno w Polsce, jak i na świecie), manifestująca się w kontestowaniu nauki papieża Franciszka³². Nadzieją w tej sytuacji mogą być inicjatywy i ruchy religijne oparte na nieinstytucjonalnych autorytetach religijnych, czyli praktykujących indywidualną religijność przepełnioną duchowością ekologiczną. Nie funkcjonują one w głównym nurcie edukacji państwowej i są przez to pozbawione usankcjonowania przez system narzędzi edukacyjnych. Pozostają jednak ważne, ponieważ angażują się w przestrzeni społecznej w propagowanie idei istotnych dla ochrony środowiska.

³¹ Tamże, s. 143.

³² Zob. G. Galeazzi, A. Tornielli, *Katolicy, którzy są przeciw Franciszkowi*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/katolicy-ktorzy-sa-przeciw-franciszkowi,413501>, (dostęp:23.09.2022).

²⁸ P. Krajewski, *Integrująca rola religii w wychowaniu ekologicznym*, „Paedagogia Christiana” 2011, 1/27, s. 135–144.

²⁹ Tamże, s. 139–140.

³⁰ Tamże, s. 140–141.

Widoczne w ostatnich latach zainteresowanie szeroko rozumianą problematyką ekologii wskazuje, że kierunek ten, jako perspektywa zmiany nastawienia całej ludzkości, jest nie tyle możliwy, ile raczej konieczny. Zrodziła się świadomość skutków, do jakich doprowadził człowiek, zmieniając się z integralnego członka przyrody w podmiot zagrażający zarówno przyrodzie, jak i samemu sobie. Dokonało się to przez lata rozwoju przemysłu i przejścia od równowagi do dominacji nad przyrodą. Sytuacja ta wymaga odpowiedniej edukacji, zmierzającej do ukształtowania odpowiedzialnej postawy mającej na celu w bliższej perspektywie ograniczenie, a w dalszej - cofnięcie tragicznych skutków działalności człowieka. Potwierdzeniem powyższych intuicji są analizy stanu środowiska oraz główne przyczyny jego degradacji scharakteryzowane przez Leszka Cysewskiego, w których to autor bezpośrednio wskazuje na typowo antropogeniczne przyczyny opisanych zjawisk³³.

Lynn Townsend White Jr. (1907–1987), amerykański historyk, już w 1967 roku stawiał tezę, że wpływy chrześcijaństwa ukształtowanego w średniowieczu leżą u podstaw kryzysu ekologicznego w XX wieku. 26 grudnia 1966 roku wygłosił wykład zatytułowany „Historyczne korzenie naszego kryzysu ekologicznego”³⁴ na waszyngtońskim spotkaniu AAAS

(American Association for the Advancement of Science – Amerykańskie Stowarzyszenie Postępu Nauki), który został następnie opublikowany w czasopiśmie *Science*. Artykuł White'a opierał się na założeniu, że „wszystkie formy życia modyfikują swój kontekst”, tj. każdy żywy organizm w konkretny sposób zmienia swoje środowisko lub siedlisko³⁵. Uznał, że relacja człowieka ze środowiskiem naturalnym jest zawsze dynamiczna i interaktywna. Przyspieszenie rozpoczęło się w czasach średniowiecza, trwało w czasach rewolucji przemysłowej. Stanowiło fundamentalny punkt zwrotny w naszej historii ekologicznej. White sugerował, że w XIX wieku hipotezy nauki były połączone z możliwościami technologii, a nasza zdolność do przetwarzania i wykorzystywania środowiska znacznie wzrosła. Uznawał również, że mentalność rewolucji przemysłowej (ziemia jako zasób do spożycia przez ludzi) była znacznie starsza niż rzeczywistość maszyn i ma swoje korzenie w średniowiecznym chrześcijaństwie oraz głoszonych w tamtym czasie postawach wobec przyrody³⁶. Twierdził, że to, jakie ludzie mają przeświadczenia o ekologii, zależy wprost od tego, co myślą o sobie w związku z otaczającymi ich rzeczami. Przywołując historię stworzenia z Księgi Rodzaju, argumentował, że teologia judeochrześcijańska zmiotła pogański animizm i znormalizowała eksploatację świata naturalnego. Pełne uzasadnienie tych tez odnajdziemy w całej Biblii, gdzie potwierdzone zostaje panowanie człowieka nad naturą i ustanowiony nurt antropocentryzmu, a także dokonuje się rozróżnienie człowieka (uformowanego na obraz Boga) od reszty stworzenia, które nie ma „duszy”

³³ L. A. Cysewski, *Charakterystyka stanu środowiska oraz głównych przyczyn jego degradacji w Polsce i województwie bydgoskim*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, „Studia techniczne” 1993, z. 16, s. 89–98. <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4760/Charakterystyka%20stanu%20srodowiska%20oraz%20g%C5%82%C3%B3wnych%20przyczyn%20jego%20degradacji%20w%20Polsce%20i%20województwie%20bydgoskim.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (dostęp 23.09.2022).

³⁴ Zob. L. T. White, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „Science” 1967, t. 155, s. 1203–1207, <https://www.cmu.ca/faculty/gmatties/lynnwhiterootsofcrisis.pdf>, (dostęp: 23.09.2022).

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

ani „rozumu”, a zatem w hierarchii bytów usytuowane jest niżej³⁷. Tym samym autor uznawał, że przekonania religijne doprowadziły do obojętności wobec natury, która nadal ma wpływ na przemysłowy, „postchrześcijański” świat. Wykazuje również, że szersze zastosowanie nauki i technologii do przezwyciężenia problemów ekologicznych nie rozwiąże dzisiejszych dylematów, ponieważ to fundamentalne idee (przekonania) ludzkości dotyczące natury muszą ulec przedefiniowaniu. White konkluduje: „musimy porzucić «wyższe, pogardliwe» postawy, które sprawiają, że jesteśmy «chętni użyć ziemi dla naszych najmniejszych zachcianek»”³⁸. Ponadto dodaje, że istnieją w historii intuicje religijne, np. postać św. Franciszka z Asyżu, które to mogą być wzorem w konstruowaniu „demokracji” stworzeń, w której wszystkie istoty są szanowane, a „panowanie” człowieka nad światem jest ograniczone.

Z taką oceną wpływu chrześcijaństwa na świadomość ekologiczną człowieka polemizuje Ryszard F. Sadowski w książce *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*³⁹. W rozdziale piątym pojawiają się próby przezwyciężenia sporu poprzez syntezę argumentacji wszystkich uczestników debaty na temat roli chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej.

Zalecenia współpracy na rzecz przezwyciężenia zainicjowanego przez Lyna White’a sporu muszą uwzględnić perspektywę filozofii moralnej. W konkretnym przy-

padku znajduje ona potwierdzenie w dobrze rozpoznanych chrześcijańskich inspiracjach idei zrównoważonego rozwoju i w moralnym wymiarze kwestii ekologicznej. Chodzi więc o filozoficzne odwołanie się do intelektualnych i moralnych zasobów tradycji chrześcijańskiej, które są wciąż niedostatecznie wykorzystywane w przezwyciężaniu zagrożeń cywilizowanej ludzkości⁴⁰

– konkluduje autor. W tekście znajdujemy pięć stanowisk argumentujących na rzecz tez White’a. Z dostępnych w Polsce publikacji najlepiej znane są stanowiska Johna Pasmore’a oraz Arnolda Toynbeego. W nich to szczególnie podkreśla się, że za obecny kryzys ekologiczny odpowiedzialność ponoszą zachodnie religie monoteistyczne⁴¹. Głosów przeciwnych wobec poglądów White’a przedstawiono siedem, z których np. u Robina Attfielda, Johna Bairda Callicotta oraz Yi-Fu Tuana wskazuje się, że zarówno Stary, jak i Nowy Testament wpłynął na kształtowanie łagodnej i oświeconej relacji człowieka wobec przyrody. Powołując się na szczegółową analizę treści biblijnych, autorzy twierdzą, że to właśnie w tym tekście wprowadza się ograniczenia w sposobie, w jaki człowiek wykorzystuje przyrodę⁴². Zadanie, jakie ludzkość otrzymała w Edenie, miało polegać na uprawie i doglądaniu ogrodu, zarówno dla dobra przyrody, jak i człowieka. Była to więc misja polegająca na opiece i odpowiedzialnym zarządzaniu stworzeniem, nie zaś wykorzystywaniu prowadzącym do dewastacji czy degradacji świata natury⁴³.

³⁷ Tamże.

³⁸ *We are superior to nature, contemptuous of it, willing to use it for our slightest whim.* L. White, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „Science” 1967, t. 155, s. 1203–1207.

³⁹ R. F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa 2015.

⁴⁰ Tamże, s. 288.

⁴¹ Tamże, s. 111.

⁴² Tamże, s. 126.

⁴³ Tamże, s. 129.

Stefan Konstańczak, w swojej recenzji książki Sadowskiego, przytacza oraz interpretuje imperatyw sformułowany przez Hansa Jonasa w jego „Zasadzie odpowiedzialności”.

Nie ma tu znaczenia czy posłużymy się argumentami o interesach przyszłych pokoleń czy też teologicznym postulatem obowiązku dbałości o dzieło Stworzenia powierzone człowiekowi. Zawsze bowiem pociąga to za sobą określone wartościowanie wszelkich przejawów ludzkiej aktywności. W religii zatem autor [Sadowski – T. O.] odnajduje wielki potencjał, który w przeszłości stanowił i ciągle jeszcze stanowi inspirację do działań proekologicznych⁴⁴.

Opinia ta wskazuje na kierunek odpowiedzialnego myślenia o ekologii w interesie ludzkości, które przekracza wszelkie założenia ideologiczne, w tym religijne.

Możliwości oddziaływania pedagogicznego w edukacji religijnej wykorzystujące treści ekologiczne są dziś dość jasne. Sam fakt umiejscowienia nauki religii w szkołach powszechnych umożliwia oddziaływanie na odbiorców idei ochrony środowiska. Nakłada także na edukatorów (w tym katechetów) obowiązek wykorzystania edukacji ekologicznej jako instrumentu oddziaływania na świadomość człowieka. Jak się zdaje, podobnie sprawę widzi pedagog religii Szymon Dąbrowski, twierdząc, że: „główną przyczyną powstania (tekstu) pedagogiki religii Józefa Tischnera była silna, wewnętrzna potrzeba, aby uczynić bardziej świadome oraz refleksyjne moje myślenie i działanie pedagogiczne zarówno na poziomie teorii,

jak i praktyki wychowawczej”⁴⁵. Dalej autor pisze: „jednocześnie żywię szczerze przekonanie o istnieniu realnej misji jako niezmiernie trudnym zadaniu, jakie stawia się przed nauczycielem i pedagogiem (w tym pedagogiem religii) w aktualnej rzeczywistości polskiej edukacji”⁴⁶. Wypowiedź ta wyraża troskę nie tylko o przyszły, ale także teraźniejszy stan rozbieżności między teorią a praktyką w sferze edukacji, w tym edukacji religijnej. Nie możemy jednak stracić z pola widzenia istotnej różnicy między pojęciami kształcenia i wychowania,

bowiem kształcenie jest przede wszystkim przekazem danej struktury rozumienia, zaś wychowanie jakąś formą twórczości. Kształcić w tym sensie może każdy, włącznie z instytucjami, organizacjami czy zakładami. [...] Zupełnie inaczej jest w przypadku wychowania, szczególnie religijnego, bowiem podmiotem tego działania może być tylko człowiek⁴⁷.

Należy rozumieć zatem, że istnieje fundamentalna potrzeba moralnych relacji pomiędzy wychowawcą a wychowankiem, w których to treści proekologiczne stają się dziś również istotnym zadaniem do wykonania.

Przykładami obecności problematyki ekologicznej w szeroko rozumianej sferze edukacji religijnej mogą być m.in. takie inicjatywy, jak:

a) Polska Rada Ekumeniczna we współpracy ze szkołami wyższymi, od wielu lat organizuje konferencje dla nauczycieli

⁴⁵ S. Dąbrowski, „Spór o polską pedagogikę religii – między tradycją a współczesnością”, w: „Edukacja – wartości – kontrowersje”, red. nauk., S. Dąbrowski, M. Obyrcka, Gdańsk 2017, s. 99.

⁴⁶ Tamże, s. 99.

⁴⁷ S. Dąbrowski, *Pedagogika religii Józefa Tischnera*, dz. cyt., s. 227.

⁴⁴ S. Konstańczak, *Religia a ekologia*, „ΣΟΦΙΑ” 2016, Vol. 16, s. 375–279.

religii i osób ze środowiska akademickiego, zapraszając ich do dyskusji na temat aktualnych wyzwań, przed jakimi stają Kościoły chrześcijańskie w Polsce. W roku 2021 Polska Rada Ekumeniczna wraz z Wydziałem Nauk Społecznych Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie i Wyższą Szkołą Teologiczno-Społeczną w Warszawie zorganizowała Ogólnopolską Konferencję Naukowo-Metodyczną: „EKO pedagogicznie: pedagogika religii wobec wyzwań ekologii”⁴⁸;

b) Ekumeniczne spojrzenie na teologię stworzenia, w tekście „Ekologia jako Eucharystia”⁴⁹, w którym autorka definiuje ekologię jako troskę i odpowiedzialność za ziemię, Eucharystię jako dziękczynienie, a dbałość o stworzenie jako wyraz tegoż dziękczynienia;

c) Krytyczna analiza pt. „Bezdroża ekologii – chrześcijańska krytyka współczesnych nurtów ekologii”⁵⁰, gdzie autor stawia tezę, że

[...] Ekologię zaczęto ubierać w szaty religii, polityki, biologii. W tych trzech nurtach usytuowały się nowe propozycje (projekty) ekologicznego ocalenia dla świata (przyrody, niekoniecznie człowieka). W tych propozycjach z chrześcijańskiego punktu widzenia w sposób istotny jest naruszona prawda o człowieku i o świecie;

d) Praca pt. „Ekologia w misji ewangelizacyjnej Kościoła”⁵¹, gdzie autor analizuje

treść Encykliki *Laudato si'* papieża Franciszka oraz działania w zakresie proekologicznym, zarówno podmiotów kościelnych, jak i świeckich;

e) Opracowanie pt. „Ekologia w programach nauczania religii dla I klasy gimnazjum”⁵², gdzie celem tekstu było ukazanie treści ekologicznych, które winny się znaleźć w programach nauczania religii w systemie szkolnym;

f) Praktyczna analiza pt. „Ekologia w przypowieściach Jezusa”⁵³, gdzie autor, korzystając z tekstów Nowego Testamentu, odnajduje w nich istotne przekazy dotyczące obowiązków działań ekologicznych dla człowieka;

g) Aksjologiczny tekst pt. „Kościół a ekologia ludzka”⁵⁴ poświęcony definicji ekologii ludzkiej jako niezbędnej relacji występującej między życiem człowieka a prawem moralnym, źródłowo wpisany w ludzką naturę.

Podane przykłady jedynie sygnalizują szeroką i złożoną problematykę ekologiczną, tym samym w żadnej mierze jej nie wyczerpują. Ważnym wnioskiem, który wyłania się z powyższych egzemplifikacji, jest fakt coraz to częstszej obecności problematyki ekologicznej w zakresie analiz i badań edukacji religijnej XXI wieku.

Leksykon pedagogiki religii definiuje „Edukację ekologiczną”

[...] jako nieodłączny element integralnego procesu edukacyjnego, a także polityki informacyjnej, strategii gospodarczej

⁴⁸ Zob. *EKO pedagogicznie. Pedagogika religii wobec wyzwań ekologii*, <https://www.luteranie.pl/ekopedagogicznie-pedagogika-religii-wobec-wyzwan-ekologii/>, (dostęp: 23.09.2022).

⁴⁹ M. R. Ławniczak, *Ekologia jako Eucharystia*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2017, t. 37, nr 2, s. 127–139.

⁵⁰ B. Jurczyk, *Bezdroża ekologii – chrześcijańska krytyka współczesnych nurtów ekologii*, „Teologia i moralność” 2016, t. 11, nr 1/19, s. 17–28.

⁵¹ J. Górski, *Ekologia w misji ewangelizacyjnej Kościoła*,

„Symposium Rok XXIII” 2019, nr 1/36, s. 237–245.

⁵² J. Łukomski, *Ekologia w programach nauczania religii dla I klasy gimnazjum*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2007, nr 5, s. 407–414.

⁵³ A. J. Najda, *Ekologia w przypowieściach Jezusa*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2007, nr 5, s. 355–366.

⁵⁴ J. Dziedzic, *Kościół a ekologia ludzka*, „Polonia Sacra” 2019, R. 23, nr 1, s. 103–126.

i ochrony zdrowia ludności. [...] Zadaniem nadrzędnym edukacji ekologicznej powinno być kształtowanie świadomości ekologicznej pojmowanej strukturalnie, to znaczy w jej wymiarze poznawczym, aksjologicznym i normatywnym, przy założeniu, że wymienione części składowe, są traktowane jako wzajemnie konstytuująca się harmonijnie całość. [...] W procesie edukacji ekologicznej można również dostrzec potrzebę ujęcia teologicznego, czyli łączącego sumienie człowieka z najwyższym autorytetem religijnym, jeśli chodzi o decyzje życiowe i postępowanie. Ekoteologia jest czymś więcej niż tylko chrześcijańskim wychowaniem człowieka wierzącego. Powinna ona stać się fundamentem stylu życia, nowego współistnienia człowieka w harmonii z rytmem przyrody i nieustannego integrowania się ze Stwórcą⁵⁵.

W tekście tym uwidacznia się przejście od ekologii, pojmowanej jako świadome działanie z pobudek czysto racjonalnych, do ekologii jako wyzwania dla człowieka wierzącego, opartej na fundamentalnych zasadach etyki chrześcijańskiej.

Przyszłość mieszkańców Ziemi jest bezpośrednio uzależniona zarówno od ludzkich myśli, jak i czynów. Każda możliwość konstruktywnego wpływu na myślenie i działanie zmierzające do ochrony środowiska naturalnego powinna być dziś wykorzystywana. Edukacja proekologiczna w ramach analiz w zakresie pedagogiki religii zajmuje istotne, lecz nie pierwszoplanowe miejsce. Problem przyszłości świata, ale także kondycja ludzkości, zmagającej się z gwałtownymi

przemianami politycznymi, społecznymi oraz tymi związanymi z kryzysem ekologicznym, szczególnie obawą „o dzień jutrzejszy”, znajdują swoje miejsce w badaniach społecznych, w tym np. w zakresie psychologii religii. Paul W. Pruyser (1971) za najważniejsze wyzwanie dla psychologii religii uważa kryzys ekologiczny. Jak twierdził, ma on swe korzenie w błędnej rekonstrukcji teologicznej, która dała ludzkości panowanie nad resztą przyrody⁵⁶. Zgodnie z Biblią (Rdz 1,28) Bóg przekazał stworzoną przez siebie Ziemię wraz z istotami żywymi w posiadanie człowiekowi i ustanowił go panem nad wszelkim stworzeniem. Jednocześnie nie oznaczało to, że człowiek miał prawo ten dar zdegradować lub zniszczyć. W biblijnych wytycznych korzystanie z ziemi i jej owoców podlegało precyzyjnym instrukcjom, które miały zapobiec jej wyczerpaniu (Wj 23,11). Takim przykładem była zasada mówiąca, że przez sześć lat człowiek może zbierać plony, natomiast w siódmym roku ziemia ma leżeć odłogiem. Był to jeden z religijno-społecznych nakazów dbania o ziemię-rodzicielkę, który nie stał się jednak prawem obligatoryjnym dla całej ludzkości.

Zakończenie

Wątek dydaktyczny dotyczący ekologii wydaje się wciąż zbyt mało obecny w edukacji religijnej, co wynikać może ze zjawiska braku korelacji nauki religii z praktyką szacunku do szeroko rozumianej przyrody. Konsumpcyjne zachowania dorosłego pokolenia, pomimo gotowych alternatywnych wzorców postępowania istniejących w źródłach religijnych, odbierają możliwość

⁵⁵ S. Kasprzak, „Edukacja ekologiczna”, w: *Leksykon pedagogiki religii*, dz. cyt., s. 135–138.

⁵⁶ D. M. Wulff, *Psychologia religii*, Warszawa 1999, s. 536.

bezpośredniego oddziaływania na dzieci i młodzież. Praktyka społeczna ukazuje niewielki udział autorytetu rodzica, wychowawcy, edukatora w zmianach proekologicznych. Analogiczną wydaje się sytuacja w sferze religijnej. Potwierdzeniem tej tezy są analizy o. Kramarskiego, który twierdzi:

Mówi się więc obecnie o potrzebie duszpasterstwa ekologicznego. Jest ono potrzebne w całym kościele począwszy od wszystkich kontynentów i krajów, diecezji i parafii. Potrzebne jest zaangażowanie się wszystkich kościelnych ruchów i organizacji. Najważniejsza jednak okazuje się w tym względzie edukacja ekologiczna, która powinna obejmować wszystkie rodziny i szkoły i środowiska, gdzie żyje i uczy się człowiek. Formacja proekologiczna winna rozpocząć się już od najmłodszych lat. Musi stanowić jedną z najważniejszych części działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły⁵⁷.

Trudno nie zgodzić się z tym spostrzeżeniem, ponieważ to rodzina i szkoła są środowiskami, w których pierwotnie socjalizuje się podstawy odpowiedzialnego i aktywnego udziału w życiu społecznym. Globalne zmiany klimatu wymagają odpowiedniej, ale też szybkiej reakcji, której zasady powinny pojawiać się w możliwie każdym miejscu i etapie edukacji.

W oparciu o wyniki badań dotyczących młodzieży prowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego w Polsce, prof. Janusz Mariański (Toruń 2018), przedstawia dynamikę zmian religijności młodego pokolenia Polaków, która ma miejsce w ostatnich

latach. Zauważa, że osłabienie uczestnictwa dostrzegalne jest we wszystkich z wyodrębnianych tradycyjnie wymiarów religijności, czyli: praktyki religijne, wiedza religijna, doświadczenie, moralność czy poczucie więzi z Kościołem. Zdaniem Mariańskiego młodzież dokonuje „emigracji z Kościoła”, a zjawisko to bezpośrednio związane jest z zamykaniem się roli oraz znaczenia instytucji religijnych w Polsce⁵⁸. Wydaje się być to istotne w przestrzeni omawianej problematyki, ponieważ edukacja religijna winna spełniać również rolę i zadania społecznie korzystne. Kościół, posiadając odpowiednią bazę, na którą składają się osobowe i techniczne możliwości wychowawczego i edukacyjnego oddziaływania na młode pokolenie (wspomagany finansowo przez państwo), w tej sytuacji traci swój wewnętrzny potencjał. Dane z publikacji „Synod 2021–2023 – Synteza krajowa”⁵⁹ wskazują, jak mało istotnym zagadnieniem jest świadomość ekologiczna w treściach przekazu katolickiego. Co prawda problematyka taka jest podejmowana, jednak zajmuje zasadniczo jedno z ostatnich miejsc. Dla aktualnej sytuacji kryzysu klimatycznego ma to bardzo istotne znaczenie. Wydaje się, że jesteśmy jako ludzkość w sytuacji, w której od każdej formy zaangażowania intelektualnego i materialnego mamy prawo oczekiwać wzmoczonych działań edukacyjnych, ukierunkowanych na wdrażanie i utrwalanie postaw proekologicznych. Realizacja tego zadania leży w naszym wspólnym interesie.

Przedstawione powyżej zagadnienia są próbą zwrócenia uwagi na problem

⁵⁷ R. Kramarski, *Zaangażowanie ekologiczne*, dz. cyt. s. 165–166.

⁵⁸ Zob. J. Mariański, *Badania młodzieży 1988-1998-2005-2017*, <https://www.iskk.pl/badania/mlodziez-i-edukacja-religijna/289-badania-mlodziezy-1988-1998-2005-2017>, (dostęp: 23.09.2022).

⁵⁹ *Synod 2021-2023, Synteza krajowa*, opr. K. Kazimierska i in. s. 38–39, <https://synod.org.pl>, (dostęp: 29.08.2022).

postępującej degradacji środowiska naturalnego. Zasygnalizowane powyżej głosy w dyskusji mogą być punktem wyjścia do dalszych badań i analiz zmierzających do przybliżenia przyczyn niskiej świadomości proekologicznej społeczeństwa polskiego. Jako jedną z metod przewyżczenia aktualnego stanu rzeczy mogłoby być

opracowanie i wdrożenie programów edukacyjnych opartych na ścieżce ekoteologii, prezentowanej tu w ramach pedagogiki religii. Treści te, włączone do edukacji religijnej w szkole, miałyby zarówno potencjał jasnego sygnalizowania sytuacji kryzysowej, ale również projekcji i realizacji działań w praktyce.

Bibliografia

- Cysewski L. A., *Charakterystyka stanu środowiska oraz głównych przyczyn jego degradacji w Polsce i województwie bydgoskim*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, „Studia techniczne” 1993, z. 16, s. 89–98. <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4760/Charakterystyka%20stanu%20srodowiska%20oraz%20głównych%20przyczyn%20jego%20degradacji%20w%20Polsce%20i%20województwie%20bydgoskim.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp 23.09.2022).
- Dąbrowski S., *Pedagogika religii Józefa Tischnera*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2016.
- Dąbrowski S., *Spór o polską pedagogikę religii – między tradycją a współczesnością*, w: *Edukacja – wartości – kontrowersje*, red. nauk. S. Dąbrowski, M. Obrycka, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2017, s. 87–113.
- Dziedzic J., *Kościół a ekologia ludzka*, „Polonia Sacra” 2019, Vol. 23, nr 1, s.103–126.
- Górski J., *Ekologia w misji ewangelizacyjnej Kościoła*, „Symposium Rok XXIII” 2019, nr 1/36, s. 237–245.
- Jurczyk B., *Bezdroża ekologii – chrześcijańska krytyka współczesnych nurtów ekologii*, „Teologia i moralność” 2016, t. 11, nr 1/19, s. 17–28.
- Kasprzak S., „Edukacja ekologiczna”, w: *Leksykon pedagogiki religii*, red. nauk. C. Rogowski, Wydawnictwo Verbinium, Warszawa 2007, s. 135–138.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Konstańczak S., *Religia a ekologia*, „ΣΟΦΙΑ” 2016, Vol. 16, s. 375–279.
- Kowalak, A., *Realizacja idei rozwoju zrównoważonego w podstawie programowej dla II i III etapu kształcenia*, „Problemy Ekologii” 2009, t. 13, nr 6, s. 313–317.
- Krajewski, P., *Integrująca rola religii w wychowaniu ekologicznym*, „Paedagogia Christiana” 2011, t. 1/27, s. 135–144.
- Kramarski, R., *Zaangażowanie ekologiczne powinnością moralno-społeczną w świetle katolickiej nauki społecznej*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2022.
- Leksykon pedagogiki religii. Podstawy-konceptje-perspektywy*, red. C. Rogowski, Wydawnictwo Verbinium, Warszawa 2007.
- Ławniczak M. R., *Ekologia jako Eucharystia*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska

- Opolskiego” 2017, t. 37, nr 2, s. 127–139.
- Łukomski J., *Ekologia w programach nauczania religii dla I klasy gimnazjum*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 2007, nr 5, s. 407–414.
- Milerski, B. *Hermeneutyka pedagogiczna, perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011.
- Najda A. J., *Ekologia w przypowieściach Jezusa*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2007, nr 5, s. 355–366.
- Pedagogika religii*, red. nauk. Z. Marek, A. Walulik, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2020.
- Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. nauk. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2003.
- Rogowski C., *Pedagogika religii. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Sadowski R. F., *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Wydawca Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa 2015.
- White L. T., *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „*Science*” 1967, t. 155, s.1203–1207, <https://www.cmu.ca/faculty/gmatties/lynnwhiterootsofcrisis.pdf> (dostęp: 23.09.2022).
- Wulff D. M., *Psychologia religii*, tłum. P. Socha i in., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Cysewski L., A., *Charakterystyka stanu środowiska oraz głównych przyczyn jego degradacji w Polsce i województwie bydgoskim*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4760/Charakterystyka%20stanu%20srodowiska%20oraz%20glownych%20przyczyn%20jego%20degradacji%20w%20Polsce%20i%20województwie%20bydgoskim.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (dostęp 23.09.2022).
- EKO pedagogicznie. Pedagogika religii wobec wyzwań ekologii*, <https://www.luternie.pl/ekopedagogicznie-pedagogika-religii-wobec-wyzwan-ekologii/>, (dostęp: 23.09.2022).
- Papież Franciszek, *Laudato si'*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html, (dostęp: 23.09.2022).
- Galeazzi G., Tornielli A., *Katolicy, którzy są przeciw Franciszkowi*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/katolicy-ktorzy-sa-przeciw-franciszкови,413501>, (dostęp:23.09.2022).
- Gniadek J., *Lekcja religii czy katecheza*, <https://www.jacekgniadek.com/lekcja-religii-czy-katecheza-2>, (dostęp: 23.09.2022).
- Ustawa z dnia 14.12.2016, *Prawo oświatowe*, Tekst opublikowany przez Kancelarię Sejmu RP, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000910/U/D20200910Lj.pdf>, (dostęp: 23.09.2022).
- Mariański J., *Badania młodzieży 1988-1998-2005-2017*, <https://www.iskk.pl/badania/mlodziej-i-edukacja-religijna/289-badania-mlodziezy-1988-1998-2005-2017>, (dostęp: 23.09.2022).
- Nowicka M., *Dlaczego ekologia jest ważna*, <https://mttp.pl/dlaczego-ekologia-jest-wazna>, (dostęp: 23.09.2022).
- Podstawa programowa*, <https://podstawa-programowa.pl/>, (dostęp: 23.09.2022).
- Stempin A., *Zielona encyklika Franciszka*, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103454,18142292,zielona-encyklika-franciszka-pierwsza-w-historii-o-ekologii.html>, (dostęp: 23.09.2022).

Synod 2021–2023, Synteza krajowa, opr. K. Kazimierska i in., <https://synod.org.pl>, (dostęp: 23.09.2022).

Szczeptański K., *Raport ONZ na temat stanu środowiska na ziemi*, <https://ios.edu.pl/>

aktualnosci/raport-onz-na-temat-stanu-srodowiska-na-ziemi, (dostęp: 23.09.2022).

V Raport IPCC, <https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/v-raport-ipcc-podsumowanie-dla-decydentow-po-polsku-120/>, (dostęp: 23.09.2022).

Ecology in religious education from a religious studies perspective

The progressive degradation of the natural environment, which is the only place of human existence, requires us to take a number of immediate measures to protect it. An important issue from this point of view is the shaping of appropriate attitudes of people from the earliest years of life. School education has an important role to play in this process. Including ecological education as part of religious education, conducted in public schools, which are financed by the state, on the basis of the Concordat concluded between the Holy Seat and the Republic of Poland.

Keywords: ecology, religion, religious education

Ekologia w edukacji religijnej z perspektywy religioznawczej

Postępująca degradacja naturalnego środowiska, stanowiącego jedyne miejsce ludzkiej egzystencji, wymaga od nas podjęcia szeregu niezwłocznych działań w celu jego ochrony. Istotnym z tego punktu widzenia zagadnieniem jest kształtowanie odpowiednich postaw ludzi od najwcześniejszych lat życia. Ważną rolę w tym procesie ma do odegrania edukacja szkolna. W tym edukacja ekologiczna w ramach nauki religii prowadzonej w szkołach publicznych, finansowanych przez państwo, na podstawie Konkordatu zawartego między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską.

Słowa kluczowe: ekologia, religia, edukacja religijna

Tomasz Olczyk: absolwent religioznawstwa Uniwersytetu Gdańskiego. Student politologicznych studiów magisterskich Uniwersytetu Gdańskiego. Zainteresowania naukowe: religie i kultury świata, pedagogika religii, politologia religii, pisarstwo

historyczno-wspomnieniowe. Uczestniczył w konferencjach i sympozjach naukowych z dziedziny religioznawstwa i filozofii organizowanych przez Uniwersytet Gdański oraz Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne.